

9.4

Jadranka Gvozdanović

Jezične ideologije i jezična kritika u hrvatskom

Prijevod teksta: Iva Petrak

Sažetak. Sve moderne razvojne faze hrvatskog jezika bile su na makrora-zini ideološki obilježene. Sukladno renesansnoj ideologiji, u 16. stoljeću dolazi do promicanja regionalnih jezičnih varijeteta, pri čemu varijeteti na obalnim područjima Dalmacije dobivaju status književnih jezika te postaju ravnopravni s ostalim standardnim jezicima. Cijeli se niz varijeteta uključuje u novi književni jezik te počinje upotrebljavati u stilistički različite svrhe. Od 16. stoljeća na sjeverozapadu se razvija i kajkavski književni jezik koji u kasnijim stoljećima postaje i naddijalektalni varijetet, no ostaje van odabrane standardne norme krajem 19. stoljeća te se nakon toga tek povremeno pojavljuje. U 16. stoljeću na jadranskoj obali nastaje dijalektalno raznolik, čakavski književni jezik. Situacija se mijenja u 17. stoljeću kada se čakavski i štokavski, a nešto kasnije i kajkavski dijalekti i njihovi izričaji počinju doživljavati dijelovima jednog jezika i nosiocima istog nadregionalnog identiteta. Od tog se vremena pojavljuju i težnje za nadregionalnim jezičnim ujedinjavanjem koje počinju s čakavicom i štokavicom, a nastavljaju se hibridnim jezikom književnika (iz tzv. ozaljskog književnog kruga) na čakavsko-kajkavsko-štokavskoj granici na zapadu. Ideja zajedničkog jezičnog blaga dovodi do pisanja rječnika koji obuhvaćaju različite dijalekte, te do djelomično hibridnih gramatičkih rješenja. Osim toga, u 17. stoljeću po nalogu Rima dolazi do normiranja jezika u svrhe katoličke protureformacije. Ova svrsishodna norma nije izravno inkluzivna, nego je apstraktna te povijesno i književno rekonstruirana jezična norma koja dopušta razne varijetete kao ravnopravne izgovorne mogućnosti. Stvorena je za potrebe prevođenja biblijskih tekstova te korištena u svrhu uspostave i utvrđenja identiteta. Početkom 19. stoljeća javlja se i politička i kuturna ideologija državnog jezika. Od tog vremena jezična norma kojoj se teži više nije apstraktna, već postaje odraz kulturne povijesti i političkog ideala nacionalne države. U 20. stoljeću, djelomično prisilno normiran zajednički jezik Hrvata i Srba (koji zanemaruje Bošnjake, Hercegovce i Crnogorce) služi političkoj

Ključne riječi

jezični izbor, izgradnja identiteta, purizam, dijalekti, jezični autoritet

ideologiji višenacionalne države koja nastaje nakon Prvog svjetskog rata, a od kraja Drugog svjetskog rata postoji kao komunistička država sve do 1991. godine. Krajem 60-ih godina prošlog stoljeća dolazi do oživljavanja norme pojedinačnih nacionalnih jezika, osobito u Hrvatskoj, što otvara put nacionalnoj i jezičnoj ideologiji i na kraju dovodi do raspada višenacionalne države Jugoslavije. Nakon raspada Jugoslavije jezična se ideologija vraća povijesno utvrđenim jezičnim korijenima te upotpunjuje povijesno uvjetovanu izgradnju identiteta razlikujući je od konkurentnih varijeteta.

Općenito

Jezik povezuje jezično poznavanje struktura i komunikativnih strategija sa sociokulturološkim znanjem jezične zajednice. U tom smislu, jezik je uvijek kontekstualno uključen. Jezična ideologija, po mom mišljenju, ovdje ne staje, već se uz jezično znanje na metarazini odnosi i na postojeći i željeni odnos između jezika i društva u smislu jezične norme i izbora jezika, te kao takva otvara prostor jezičnim raspravama.

Jezične norme država, socijalnih skupina i pojedinaca odražavaju ideološke temelje za izgradnju identiteta pozicioniranjem na temelju aksioloških ili političkih vrijednosti te razgraničenjem od drugih značajnih skupina (*significant other*). Ovaj proces odvija se na različitim razinama: na nacionalnoj (makro)razini, na (mezo)razini socijalnih skupina te na (mikro)razini samoodređenja i samoopredjeljenja govornika prema meta- i mezorazini. U Hrvatskoj, kao i u drugim slavenskim zemljama, eksplicitna jezična ideologija oduvijek se shvaća u okviru društvenih i kulturnih kategorija. Jezična ideologija kao poveznica između jezika i društva kako je definira Silverstein (et al. 1979) dolazi prije svega do izražaja u slavenskim kulturama koje su bile pod zapadnim (liberalnim) utjecajem (ili pripadale zapadnim religioznim strujama); za renesansne ideologije osobito su karakteristične jezične rasprave u smislu u kojem ih definira Kroskrity (et al. 2010), pri čemu se oblikovanje i izgradnja identiteta odvijaju kroz jezik. Već u prvim književnim tekstovima iz 16. stoljeća mogu se pronaći ideološke rasprave na temu sociokulturnog identiteta s jezikom kao glavnom odrednicom. Uslijed eksplicitnog razgraničenja naspram talijanskog, njemačkog i mađarskog jezičnog identiteta, u Hrvatskoj se naglašavalo originalnost, kontinuitet i visoku vrijednost vlastitog govornog,

a kasnije i pisanog jezika. Ova ideologija jezika kao nositelja sociokulturnih vrijednosti postoji i danas u kontekstu jezičnog normiranja i pravopisnih reformi na jezičnoj makrorazini te na mezorazini unutarjezične varijacije u sredstvima javnog priopćavanja.

Odgovor na ideološko pitanje koja bi jezična forma odnosno forme trebale biti nositelji sociokulturnog identiteta mijenjao se kroz stoljeća ovisno o geopolitičkom određenju i o tome što se među populacijom na određenim područjima shvaćalo kao "vlastito" (primjerice, u hrvatskim zemljama 16. stoljeća to su bili varijeteti odnosno dijalekti Dalmacije; u 17. stoljeću jezični varijeteti Dalmacije, Bosne i Hercegovine (u smislu najrasprostranjenijeg narječja) te sve više i sjevernozapadne Hrvatske; u 18. stoljeću varijeteti Dalmacije, Bosne i Hercegovine te sjevernih i zapadnih provincija koje su se nalazile pod vlašću različitih velesila, ali su kulturno bile povezane hrvatskim identitetom. U 16. stoljeću sva se jezična varijacija shvaća kao vlastita, dok od 17. stoljeća počinje potraga za jednom sveobuhvatnom normom, koja je od 19. stoljeća, s razvojem ideologije nacionalnog jezika, kulturno utemeljena te popraćena purizmom. Jezično jedinstvo kojem se teži u 19. stoljeću simbol je priželjkivanog državnog jedinstva svih hrvatskih krajeva koje je djelomično ostvareno u 20. stoljeću. Od 20. stoljeća jezična ideologija "jedan jezik – jedan narod" postaje predvodnikom i predstavnikom ideologije (jedno)narodne države, koja stoji u kontrastu s idejom višenarodne države te u konačnici i dovodi do raspada Jugoslavije.

Povijesno

Kroz svoju jezičnu prošlost hrvatski je jezik doživio nekoliko velikih promjena od kojih je prva pokršćavanje u 8. (rimokatoličko s latinskim jezikom) i 9. stoljeću (bizantsko-slavensko sa starocrkvenoslavenskim jezikom). 879. godine Papa Ivan VIII. u svojoj poslanici blagoslivlja hrvatskog kneza Branimira i (izričito) njegov hrvatski narod. Spomenuti knez Branimir (879–892) je (prema arheološkim nalazima) u hrvatskom Šopotu kod Benkovca bio proglašen "Knezom Hrvata" (*Branimiro com... dux Chruatorum*), a pri starocrkvenoslavenskom centru u Ninu "Knezom Slavena" (*(Bra)nnimero dux Sclavorum*); hrvatski i slavenski identitet funkcionalno se međusobno nadopunjuju. Od vremena pokršćavanja na

hrvatskim prostorima postoji funkcionalno razgraničena trojezičnost s hrvatskim govornim narječjima (štokavskim (u unutrašnjosti zemlje), čakavskim (na jadranskoj obali) i kajkavskim (na zapadu)), latinskim kao jezikom za više religiozne i znanstvene funkcije i starocrkvenoslavenskim kao jezikom slavenske liturgije.

Do sljedećeg zaokreta dolazi za vrijeme renesanse kada se razvija ekplicitna ideologija jezika kao nositelja identiteta. Hrvatski književnik Petar Zoranić u svom romanu pisanom u prozi i stihovima *Planine* (1569) hvali svoju ponosnu i kreposnu zemlju te izražava žaljenje što je "jezik kojim govorimo prožet talijanskim". Prema Zoraniću trebali bi se više koristiti vlastiti izrazi. Ideja da se vlastiti jezik treba poštovati i štititi od stranih utjecaja provlači se kroz cjelokupnu modernu povijest Hrvatske.¹

U doba renesanse u Dalmaciji se razvija čakavska (usp. Kapetanović 2011), u unutrašnjosti zemlje štokavska (usp. Gvozdanović/Knezović/Šišak 2015), a na sjeverozapadu kajkavska književna tradicija (usp. Šojat 2009). Od kraja 16. stoljeća, a posebice u 17. stoljeću teži se stvaranju jedne sveobuhvatne norme koja se s vremenom sve više približava hrvatskoj štokavici (koja se govori u Bosni i Hercegovini). Na čakavsko-kajkavsko-štokavskoj granici na zapadu skupina književnika iz takozvanog ozaljskog kruga razvija hibridni književni jezik (usp. Lisac 2002) koji uslijed političkih zbivanja (ustanak protiv bečke vlasti i pogubljenje predvodnika ustanka) ostaje vremenski i prostorno ograničen.

Nakon renesanse, u doba katoličke protureformacije, povijesna ideološka dimenzija jezika nadopunjuje se idejom polifunkcionalnosti jezika kada svećenik Bartol Kašić (1604) sastavlja prvu gramatiku hrvatskog jezika pod nazivom *Institutiones linguae illyricae libri duo*. Odabrana jezična norma nije strogo regionalna, već nadregionalna norma s čakavskim i štokavskim elementima. U svom kasnijem djelu *Misal Rimski* (Missale Romanum, 1640) Kašić opisuje odabranu normu kao nadregionalnu normu koja je svima razumljiva no izgovara se različito na različitim dijalektalnim područjima. Norma koju je Kašić tada odabrao temelji se pretežito na najrasprostranjenijem (štokavskom) govoru, no ne poklapa se s njim u potpunosti. Ovaj koncept prvi je odraz apstraktne, nadređene norme koja

1 U raspravi između Babića (2005) i Brozovića (2005), prema Brozoviću (1970), Brozović je u pravu kada tvrdi da dubrovačka književnost renesanse još ne predstavlja začetak standardnog jezika zbog manjka polifunkcionalnosti.

ujedinjuje većinu krajeva (Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i Slavoniju) koji su se identificirali kao hrvatski.

Stvaranje ovakve norme koja na temelju identiteta ujedinjuje sve krajeve ideološki je korak (usp. Knežević 2007) koji izjednačava jezik s kulturnim područjima većine govornika te na taj način indirektno utvrđuje etničku pripadnost. Ova jezična ideologija odnosila se i na kulturne stvaratelje pa tako primjerice u 17. stoljeću u Dubrovniku Ivan Gundulić ne piše na izvornom dubrovačkom dijalektu, već (prvenstveno) na štokavskom koji se govorio u Bosni i Hercegovini kako bi svojom nacionalno i religiozno orijentiranom poezijom bio dostupan stanovništvu ovih krajeva. U okviru ove ideologije, prije svega u Dubrovniku, djeluju i jezične akademije (usp. Košutar 2019) u kojima se također raspravlja o kodifikaciji vokabulara u kontekstu panslavizma. Sve ovo priprema temelje za standardizaciju hrvatskog jezika u 19. stoljeću.

Do sljedeće prekretnice dolazi u 19. stoljeću kada se kontinuitet i polifunkcionalnost jezika počinju povezivati s nacionalnim kulturnim identitetom. Nakon višegodišnjih rasprava kao standardni jezik naposljetku se zbog svog značaja za nacionalnu kulturu odabire jezik Dubrovnika. Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježilo je političko pitanje potrage za jedinstvenim jezikom Srba i Hrvata (postojanje Bošnjaka i Crnogoraca ne uzima se u obzir u kontekstu standardizacije). U prvim desetljećima 20. stoljeća u Srbiji se pojavljuju radikalni prijedlozi za unificirani jezik Srba i Hrvata koji bi se temeljio na štokavskom dijalektu koji je bio rasprostranjen i u Srbiji. Jezično ujedinjavanje trebalo je biti u službi ideologije zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. Krajem 30-ih godina javlja se otpor prema jezičnom ujedinjavanju, a zahtjevi za revitalizacijom hrvatskog jezika postaju sve glasniji, pa se tako primjerice osniva časopis *Hrvatski jezik* (1938). Za vrijeme nacionalsocijalizma u Drugom svjetskom ratu, njemačke okupacijske sile osnivaju Nezavisnu Državu Hrvatsku u kojoj se jezik radikalno normira po uzoru na ranija razdoblja hrvatskog jezika. Strane i neizvorne hrvatske riječi zamjenjuju se hrvatskima te uspostavljaju nova pravopisna rješenja koja se zasnivaju na morfofonološkim principima (za razliku od ranijih fonetskih/fonoloških principa). 1. siječnja 1942. godine stupa na snagu zakon o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu.²

2 Usp. Zakonska odredba o hrvatskom jeziku, o njegovoj čistoći i o pravopisu, na web-stranici *Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. <http://ihjj.hr/iz-povijesti/>

Nakon Drugog svjetskog rata i raspada Nezavisne Države Hrvatske nastaje Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija u kojoj se od strane Srba kao zajednički srpskohrvatski/hrvatskosrpski jezik ponovno nameće jezična varijanta koja je pod značajnim utjecajem srpskog jezika. To je posljedica Novosadskog dogovora (1954) po kojem se za zajednički srpskohrvatski/hrvatskosrpski oblik u mnogim slučajevima određuje srpska varijanta. Zbog ovakve jezične situacije od 1960-ih godina dolazi do kontinuiranih prosvjeda. Nakon raspada Jugoslavije početkom 1990-ih godina razvijaju se nacionalni jezici kao odvojeni standardni jezici s različitim karakteristikama.

Danas

Za razumijevanje suvremenog jezično-ideološkog diskursa potrebno je detaljnije se osvrnuti na zbivanja od sredine 20. stoljeća. Totalitarni komunistički režim Jugoslavije bio je krajnje restriktivan u svom obračunu s nacionalističkim idejama ispod razine višenarodne države Jugoslavije. U tom kontekstu se 1954. godine u Novom Sadu srpskohrvatski jezik kodificira kao stroga norma za sve srednjojužnoslavenske jezike Jugoslavije. Zaključci Novosadskog dogovora (u kojem su hrvatski filolozi i književnici sudjelovali samo na osobni poziv srpske institucije *Matice hrvatske* koja je bila organizator dogovora) objavljuju se na srpskom jeziku. Pojedini upućuju na to da je srpski jezik uzet kao temeljni varijetet, dok je hrvatski u mnogim aspektima bio tek podređena alternativa. Ovakvo totalitarno poimanje norme jezika odgovara totalitarnoj državnoj ideologiji te ima za cilj održavanje iste.

1967. godine vodeće institucije objavljuju Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog jezika u kojoj se prema pravu na samoopredjeljenje zahtjeva pravo svakog naroda na vlastiti jezik i naziv istog.³ Time se u jezično-ideološkom smislu niječe opća pravovaljanost meta-razine

zakonska-odredba-o-hrvatskom-jeziku-o-njegovoj-cistoci-i-o-pravopisu/44 (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

- 3 Usp. Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika. U: Telegram, jugoslavenske novine za društvena i kulturna pitanja 359/17, na web-stranici Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. <http://ihjj.hr/iz-povijesti/deklaracija-o->

(nacionalne) višenacionalne države Jugoslavije te se ista zamjenjuje nacionalnom razinom. Ovaj proces jezično-ideološke promjene postaje pokretačem opće političke promjene uslijed koje 1971. godine dolazi do takozvanog Hrvatskog proljeća, političkog ustanka (koji započinje unutar komunističke partije) za veću autonomiju Hrvatske. Događaji iz 1967. i 1971. za posljedicu su imali političke represalije, no novu je svijest ipak bilo teško zaustaviti. Od 1971. godine velika većina Hrvata podržava jezičnu i političku neovisnost. Sljedećih desetljeća ni politička opresija totalitarne države Jugoslavije ne uspijeva izmijeniti ovu ideju: pomak ideološke metarazine s nadnacionalne na nacionalnu državu čvrsto se kroz jezičnu ideologiju ukorijenio u hrvatskoj svijesti.

Kao posljedica Hrvatskog proljeća nova verzija ustava Jugoslavije iz 1974. načelno dopušta napuštanje Jugoslavije uz suglasnost ostalih republika. No 1991. godine, kada Hrvatska nastoji primijeniti ovo načelo, ne dobiva pristanak središnje vlasti te dolazi do rata. Izbijanjem rata kulminira i nepomirljivost nacionalne i nadnacionalne (jugoslavenske) ideologije, koja se već i prije rata odražava u jezičnom ponašanju govornika.

Nakon rata u Jugoslaviji nacionalna se ideologija vraća nacionalnoj jezičnoj povijesti kao kamenu temelju novog normiranja, kako u Hrvatskoj tako i u drugim republikama bivše Jugoslavije. U svim republikama nova se standardizacija zasniva na povijesnim i regionalnim jezičnim podacima te djelomičnom razgraničenju od drugih jezičnih varijanata.

Istraživanja pokazuju (usp. Stojanov 2023) da 87,2% Hrvata smatra da se njihov jezik kako za vrijeme Jugoslavije (1945.–1990.) tako i nakon rata u Jugoslaviji (1991.–1995.) razlikovao odnosno razlikuje od srpskohrvatskog i srpskog (što je dokazano na svim jezičnim razinama, no prije svega na leksičkoj razini). S druge strane, 87,2% Srba smatra da su Srbi, Hrvati, Bošnjaci i Crnogorci za vrijeme Jugoslavije govorili istim jezikom, a 81,4% smatra da isto vrijedi i za vrijeme nakon raspada Jugoslavije. Ovo pokazuje razmjer preklapanja jezične i nacionalne ideologije unutar skupine koja je profitirala ovom ideologijom.

Suvremeni hrvatski jezik očituje se kao poprilično ujednačen na makrorazini ideologije koja se odnosi na identitet jezika. Pritom je on prilično dosljedno ujednačen u gramatici, dok se u leksiku, kako na usmeno tako

[nazivu-i-polozaju-hrvatskog-knjizevnog-jezika/50/](#) (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

i na pismenoj razini očituje zanimljiva ideološki uvjetovana varijacija. U svojoj ideološkoj manifestaciji ova se varijacija pokazala kompleksnijom od slučajeva koje su opisali Mattheier (1997) ili Kristiansen/Coupland (2011).

Usljed restandardizacije hrvatskog jezika dolazi do potpune ili djelomične zamjene ključnih riječi iz prethodnog razdoblja. Jezik se iznova normira te se preuzimaju riječi iz starijih hrvatskih pisanih izvora. Iako ovaj proces obuhvaća nešto manje od stotinjak riječi, ovim se riječima zbog njihovog statusa ključnih riječi pripisuje važna identifikacijska vrijednost. Pritom se prema novoj normi malen broj riječi potpuno zamjenjuje novim oblikom (primjerice *tijekom* umjesto *tokom*, *prisega* umjesto *zakletva*), ograničava se upotreba nekih tvorbenih morfema (primjerice *-lac* u korist *-telj* za *nomina agentis*, kao *čitalac* > *čitatelj*, ali *spasitelj* (bog) naspram *spasilac* (u konkretnom smislu); *-telj* (m.r.) naspram *-teljica* (ž.r.) omogućava razlikovanje roda, što nije slučaj kod morfema *-lac*), a djelomično identični parovi dobivaju djelomične zamjene (primjerice *nazočiti* u kombinaciji s agensom zamjenjuje *prisustvovati* u službenom stilu, dok se potonji oblik i dalje koristi s neživim subjektom). Osim toga, postoje i parovi u kojima se prednost daje jednom obliku (primjerice *veleposlanik* umjesto *ambasador*).

Pritom se riječi koje zagovara nova norma tek djelomično preuzimaju u jezičnoj praksi. To se odnosi čak i na oblik *tijekom* umjesto *tokom*. Korpus tekstova hrvatske Wikipedije, CLASSLAWiki-hr 1.0 (upit proveden 01.03.2024; korpus sadrži 14044487 riječi), pronalazi 1 190 212 rezultata za *tijekom*, dok za *tokom* i dalje pronalazi 82 519 rezultata (od toga je 0,5% rezultata u značenju 'tokom rijeke')⁴, za *veleposlanik* 21 506, a za *ambasador* 9 671 rezultata.⁵ Kao daljnji primjer može se navesti sufiks *-telj* umjesto *-lac* za *nomina agentis*. Pretraga pokazuje da norma *-lac* > *-telj* dijelom nije preuzeta (primjerice *rukovoditelj* (5 139 rezultata) naspram *rukovodilac* (742 rezultata; valja napomenuti da su ovdje u korpus djelomično uključeni srpski rezultati kao hrvatski), ali primjerice *ronilac* (2014 rezultata) naspram *ronitelj* (21 rezultat; u opisima funkcija).⁶ Ova varijacija proturječna je službenom objašnjenju po kojem se *nomina agentis* tvore sufiksom *-telj*,

4 Zahvaljujem anonimnom recenzentu za ovu opasku.

5 Usp. CLARIN.SI. Corpus: CLASSLAWiki-hr (Croatian Wikipedia). https://www.clarin.si/kontext/query?corpname=classlawiki_hr (pristupljeno 01.03.2024).

6 S druge strane, primjerice *redatelj* (4 384) naspram *redalac* (0).

a nositelj osobine sufiksom *-lac* (primjerice *radoznalac*; prema *Hrvatskoj školskoj gramatici Instituta za jezik i jezikoslovlje*).⁷ S obzirom na to da se očito ne temelji na lingvističkoj analizi podataka, ovo objašnjenje ukazuje na to da je sufiks *-telj* s vremenom postao stilski neobilježen oblik za označavanje *nomina agentis*, dok se *-lac* još uvijek koristi za izravnog vršitelja radnje. Ova situacija ukazuje na problem suvremenog jezičnog normiranja u hrvatskom jeziku koje se ponekad u nedovoljnoj mjeri temelji na lingvističkoj analizi govornog jezika.

Osobito na području nezadovoljavajuće normiranog leksika postoji mogućnost simboličkog jezičnog izbora kojim se govornici mogu pozicionirati u političkom spektru i ograditi se od jezičnog normiranja (u kojem je bitnu ulogu odigrala (vladajuća) Hrvatska Demokratska Stranka). To se očituje u ideološki uvjetovanom jezičnom izboru društvenih skupina i pojedinaca koji se pozicioniraju unutar ovog uskog leksičkog područja i time uvjetuju jezično različite medijske profile (usp. Grčević 2002; Gvozdanović 2010; Peti-Stantić/Langston 2013). Dok, primjerice, *Hrvatsko slovo*, časopis koji pripada političkom desnom centru, bez iznimke preuzima i promiče novu hrvatsku normu, *Slobodna Dalmacija* dopušta u svojim novinskim priloziima više varijacije s regionalizmima i starijim varijantama. Leksički izbor svodi se na izbor između dopuštenih oblika (primjerice *nazočiti* naspram *prisustvovati*) i izbor tipa norme čime se signalizira pripadnost radikalnoj novoj ili tolerantnoj jezičnoj normi i ideologiji.⁸

Hrvatska školska gramatika Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u Zagrebu definira hrvatski jezik kao cjelinu sastavljenu od regionalnih varijeteta, gradskih govora i žanrova te standardnog jezika. Ova definicija mogla bi se tumačiti kao tvrdnja o ravnopravnosti varijeteta (i dijalekata). U konkretnoj jezičnoj praksi, uz snažno izraženu primarnu indeksikalnost u smislu u kojem je definiraju Silverstein (1979) i Woolard (2020), po kojoj se govornici na temelju jezika odmah svrstavaju prema varijetetima, nalazimo i sekundarnu indeksikalnost koja se temelji na gospodarskom i kulturnom vrednovanju govornikove regije. U tom smislu varijeteti hrvatskog nisu jezično-ideološki ravnopravni.

7 Usp. Tvorba imenica. U: Hrvatska školska gramatika. <http://gramatika.hr/pravilo/tvorba-imenica/68/#pravilo> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

8 Ova je varijacija kompleksnija od slučajeva koje opisuju Mattheier (1997) i Kristiansen/Coupland (2011).

Činjenica da se dvije neovisne institucije (*Hrvatska akademija znanosti i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje*) bave utvrđivanjem norme pokazala se posljednjih godina kao problematična. Akademija bi trebala biti ta koja formulira smjernice, a Institut onaj koji ih dalje razrađuje i uvodi u udžbenike. Trenutačno Institut djeluje uglavnom neovisno te daje prijedloge koji dijelom nailaze na neprihvatanje od strane javnosti. Primjerice, uslijed ovakve nejasne situacije po pitanju jezičnih autoriteta između 2001. i 2013. godine izdano je pet djelomično različitih prijedloga za reformu pravopisa (Babić/Ham/Moguš 2005; Babić/Moguš 2011 – kao i s druge strane Anić/Silić 2001; Badurina/Marković/Mičanović 2007; te *Hrvatski pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Jozić 2013⁹) koji pripadaju dvjema različitim ideološkim strujama. U pisanju se Hrvati opredjeljuju za jedan od pravopisnih modela i daju prednost ili jednoj ili drugoj struji (pa tako primjerice pišu ili *ne ću* ili *neću*; usp. Volenec 2015; Stojanov 2023) te se na taj način ideološki svrstavaju. Djelomično kao reakcija na ovu situaciju te djelomično kako bi se dugoročno osigurao status hrvatskog jezika, 15. veljače 2024. u Hrvatskoj je na snagu stupio Zakon o hrvatskom jeziku kojim je predviđeno formiranje povjerenstva s predstavnicima svih jezičnih institucija i sveučilišta u svrhu zaštite i očuvanja hrvatskog jezika u javnoj upotrebi.¹⁰

Kao što je već spomenuto, hrvatski jezik je od 16. stoljeća popraćen purizmom. U prvim stoljećima purizam je bio usmjeren protiv leksičkih posuđenica iz jezika vladara koji su upravljali hrvatskim područjima (pri čemu latinski nikada nije predstavljao problem). Od standardizacije u drugoj polovici 19. stoljeća purizam reagira na odstupanja od norme na svim razinama. Ono što je u prošlosti bilo kulturno sredstvo samoodržanja sada postaje normativna obveza koju lektori ponekad provode na užtrb jezične kreativnosti. Prosvjed je pritom opravdan, no ponekad dovodi do općeg protivljenja (kao primjerice u "Jeziku je svejedno"; Starčević/Kapović/Sarić 2019), što samo dodatno otežava normativni diskurs.

U posljednje vrijeme javljaju se izdvojeni pokušaji određivanja jezične ideologije na temelju analize jezičnih metafora u tekstovima. Pritom

9 *Hrvatski pravopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. <http://pravopis.hr> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

10 Vgl. Zakon o hrvatskom jeziku, NN 14/24. Na snazi od 15.02.2024. <https://www.zakon.hr/z/3712/Zakon-o-hrvatskom-jeziku> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).

se pojavljuju dva metodološka problema: 1) pitanje reprezentativnosti i diskurzivne raspodjele, i 2) problem tumačenja metaforičkog značenja. Ni za jedno od ovih područja zasad ne postoje standardizirani postupci. Čičin-Šain (2019) pronalazi (u reprezentativnim tekstovima na temelju Google-pretrage) ključnu metaforu za nečistoću posuđenica (koja stoji u opreci s čistoćom jezika) i pripisuje ju hrvatskom purizmu u konstrukciji suvremenog nacionalnog jezika. Ovdje valja spomenuti da se ovakve metafore u drugom žanru, jezičnim debatama na internetskim forumima, rijetko pojavljuju i u kontekstu purizma često odbacuju (podaci Ive Petrak, doktorska disertacija u pripremi). Na temelju ovih različitih rezultata, te u okviru prikazanih jezično-ideoloških razvojnih promjena, može se zaključiti da purizam ima kompleksnu ulogu u oblikovanju suvremene hrvatske norme koju metafore teško mogu opisati.

Ukratko, može se reći da je kroz sve moderne razvojne faze jezika varijacija u hrvatskom jeziku imala primarni i sekundarni signalni karakter. Jezik je služio za konstrukciju i određivanje identiteta, a promjene trendova u razvoju jezika bile su usko povezane s vanjskim i unutarnjim jezičnim ideologijama.

Literatura

- Babić, Stjepan (2005): Hrvati Srbima uzeli ili čak ukrali književni jezik. U: *Jezik* 52/3, s. 112–113.
- Brozović, Dalibor (1970): *Standardni jezik: teorija, geneza, usporedbe, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Brozović, Dalibor (2005): O početku hrvatskoga jezičnog standarda. U: *Jezik* 52/5, s. 186–192.
- Čičin-Šain, Višnja (2019): *Metaphors of Language: A Discursive and Experimental Analysis of the Role of Metaphor in the Construction of National Languages: The Case of Croatian and Serbian*. PhD, University of Oslo. <https://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/86450/6/Dissertation-CicinSain-Visnja-2019-DUO.pdf> (posljednji put pristupljeno 30.05.2025).
- Grčević, Mario (2002): Some Remarks on Recent Lexical Changes in the Croatian Language. U: Lucić, Radovan (ur.): *Lexical Norm and National*

- Language: Lexicography and Language Policy in South Slavic Languages after 1989. München: Sagner, s. 150–165.
- Gvozdanović, Jadranka (2010): Jezik i kulturni identitet Hrvata. U: Kroatologija 1/1, s. 39–57.
- Gvozdanović, Jadranka/Knezović, Pavao/Šišak, Marinko (ur.) (2015): Jezik Hrvata u Bosni i Hercegovini od Matije Divkovića do danas. Zagreb: Hrvatski studiji.
- Kapetanović, Amir (2011): Čakavski hrvatski književni jezik. U: Bičanić, Ante/Katičić, Radoslav/Lisac, Josip (ur.): Povijest hrvatskoga jezika. sv. 2. 16. stoljeće. Zagreb: Croatica, s. 77–123.
- Knežević, Sanja (2007): Nazivi hrvatskoga jezika u dopreporodnim gramatikama. U: Croatica et Slavica Iadertina 3, s. 41–69.
- Košutar, Petra (2019): Sprachinstitutionen und Sprachkritik im Kroatischen. U: HESO 4/2019, s. 173–182.
- Kristiansen, Tore/Coupland, Nikolas (ur.) (2011): Standard Languages and Language Standards in a Changing Europe. Oslo: Novus Forlag.
- Kroskirty, Paul V. (2010): Language Ideologies: Evolving Perspectives. U: Jaspers, Jürgen/Östman, Jan-Ola/Verschueren, Jef (ur.): Society and Language Use. Amsterdam: John Benjamins, s. 192–211.
- Lisac, Josip (2002): Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan: O kakvu je jeziku riječ? U: Vijenac 214/16.5.2002. <https://www.matica.hr/vijenac/214/o-kakvu-je-jeziku-rijec-14424/> (posljedni put pristupljeno 30.05.2025).
- Mattheier, Klaus J. (1997): Über Destandardisierung, Umstandardisierung und Standardisierung in modernen europäischen Standardsprachen. U: Mattheier, Klaus J./Radtke, Edgar (ur.): Standardisierung und Destandardisierung europäischer Nationalsprachen. Frankfurt am Main: Peter Lang, s. 1–9.
- Novokmet, Slobodan/Đorđević, Vesna/Stanković, Jasmina/Stevanović, Svetlana/Bulatović, Jole (2021): S reči na dela. Gramatika srpskog jezika za osmi razred osnovne škole. Beograd: BIGZ školstvo.
- Peti-Stantić, Anita/Langston, Keith (2013): Hrvatsko jezično pitanje danas: identiteti i ideologije. Zagreb: Srednja Europa.
- Samardžija, Marko (2008): Hrvatski jezik, pravopis i jezična politika u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

- Silverstein, Michael (1979): *Language Structure and Linguistic Ideology*. U: Clyne, Paul R./Hanks, William F./Hofbauer, Carol L. (ur.): *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels*, April 20–21, 1979. Including Papers from the Conference on Non-Slavic Languages of the USSR, April 18, 1979. Chicago: Chicago Linguistic Society, s. 193–247.
- Šojat, Antun (2009): *Kratki navuk jezičnice horvatske. Jezik stare kajkavske književnosti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Starčević, Anđel/Kapović, Mate/Sarić, Daliborka (2019): *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf.
- Stojanov, Tomislav (2023): *Understanding Spelling Conflicts in Bosnian, Croatian, Montenegrin, and Serbian: Insights from Speakers' Attitudes and Beliefs*. U: *Lingua* 296/2023, article 103622.
- Volenc, Veno (2015): *Sociolingvističko istraživanje hrvatskoga pravopisa: društveni stavovi o eksplicitnoj normi*. U: *Jezikoslovlje* 16/1, s. 69–102.
- Woolard, Kathryn A. (2020): *Language Ideology*. U: Stanlaw, James (ur.): *The International Encyclopedia of Linguistic Anthropology*. Hoboken: Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118786093.iela0217>.

Pravopisni rječnici

- Anić, Vladimir/Silić, Josip (2001): *Pravopis hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber – Školska knjiga.
- Babić, Stjepan/Ham, Sanda/Moguš, Milan (2005): *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Babić, Stjepan/Moguš, Milan (2011): *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga.
- Badurina, Lada/Marković, Ivan/Mićanović, Krešimir (2007): *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jojić, Željko (ur.) (2013): *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

